

Юлія ОСТАПЧУК,

аспірантка кафедри бібліотекознавства і бібліографії
Рівненського державного гуманітарного університету

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ «ВІРТУАЛЬНИЙ ДОВІДКОВО-БІБЛОГРАФІЧНИЙ АПАРАТ» І «ЕЛЕКТРОННИЙ ДОВІДКОВО-БІБЛОГРАФІЧНИЙ АПАРАТ» БІБЛОТЕКИ

Аналізуються погляди бібліотекознавців і бібліографознавців на поняття «віртуальний довідково-бібліографічний апарат» і «електронний довідково-бібліографічний апарат» бібліотеки, доводиться правомірність існування означених термінів.

Ключові слова: бібліографічні ресурси, віртуальний довідково-бібліографічний апарат, електронний довідково-бібліографічний апарат.

Довідково-бібліографічний апарат (ДБА) бібліотеки – це сукупність довідкових і бібліографічних видань, неопублікованих бібліографічних посібників, бібліотечних каталогів і картотек, керівних та узагальнюючих документів, які використовуються під час довідково-бібліографічного обслуговування читачів для пошуку необхідної інформації.

Упровадження комп'ютерних і телекомунікаційних технологій у бібліотеках істотно розширює межі ДБА, змінює форму й деякою мірою зміст кожного з його елементів. Ресурси мережі Інтернет є джерелом не тільки бібліографічної й фактографічної, але й повнотекстової інформації, а також графічних, аудіо- та відеоматеріалів. Крім того, Інтернет забезпечує доступ до необмеженої кількості відомостей з різних галузей знання. Наявність електронних складових ДБА дає змогу говорити про формування електронного, у тому числі віртуального ДБА бібліотеки, а отже, про нову якість довідково-бібліографічного обслуговування. Саме тому визначення «віртуального ДБА» і «електронного ДБА» бібліотеки є доволі актуальною на сьогодні темою.

Історіографія віртуального й електронного ДБА бібліотеки поки що не була об'єктом систематичного дослідження і висвітлена недостатньо. Лише загальні питання щодо віртуального ДБА й електронного ДБА були розглянуті у працях В. Степанова, Ю. Столярова, Е. Сукіасяна, К. Диковської, Л. Тараненко та ін. Єдиної думки між бібліотекознавцями та бібліографознавцями щодо змін, які відбуваються сьогодні в ДБА, не існує. Л. Тараненко вважає, що разом з традиційним формується електронний ДБА [9]. В. Шкаріна заперечує доцільність

ділити ДБА бібліотеки на традиційний та електронний, оскільки кожна з таких частин не є цілісною системою згорнутої інформації про документи і знання [11, 12]. Основне завдання нашого дослідження – проаналізувати погляди діячів бібліотечно-бібліографічної справи на поняття «електронний ДБА» і «віртуальний ДБА» та їх місце в бібліотеці як системі, визначити найбільш прийнятні термінологічні рішення.

Існує декілька варіантів визначення терміна «електронний ДБА». К. О. Диковська запропонувала таке визначення електронного ДБА: «Це сукупність електронного каталогу і фактографічних баз даних, довідкових і бібліографічних електронних видань, доступних за допомогою відповідних апаратних і програмних засобів у локальному режимі. У цьому випадку під електронним каталогом розуміється система, що складається з бібліографічних, авторитетних і лексикографічних баз даних» [1, с. 5]. Це правильне визначення, але в ньому нічого не сказано про призначення електронного ДБА. Не зрозуміло також, чому до електронного ДБА віднесено тільки ті його частини, що доступні «у локальному режимі». Цим виразом від електронного ДБА відсікаються електронні інформаційні ресурси інших бібліотек, доступні даній бібліотеці через мережу Інтернет, а також ресурси даної бібліотеки, доступні іншим бібліотекам у віддаленому режимі. Таке рішення навряд чи є правомірним.

Л. Г. Тараненко сформулювала визначення електронного ДБА так: «Це інформаційно-пошукова система, яка містить електронні бібліографічні, довідкові та повнотекстові ресурси, що використовуються для задоволення бібліографічних та фактографічних запитів користувачів» [9, с. 26]. Це визначення абсолютно вірне, але його недолік полягає в тому, що в ньому не сказано про засоби доступу до електронного ДБА, на відміну від попередньої дефініції. Далі в статті йдеться про функції електронного ДБА: «пошук інформації та орієнтація в інформаційних ресурсах» [9, с. 26]. Розгляд ДБА як інформаційно-пошукової системи дає змогу розширити набір функцій електронного ДБА, оскільки інформаційно-пошукова система не тільки забезпечує пошук інформації, але й виконує функції зберігання та виведення результатів пошуку. Вважаємо, що основне завдання електронного ДБА – забезпечити багатоаспектний пошук, формування та виведення інформації на екран дисплея.

На нашу думку, електронний ДБА – це сукупність електронних каталогів, баз даних, довідкових і бібліографічних видань, повнотекстових електронних видань офіційних та інших документів, необхідних для швидкого й оперативного пошуку інформації, які доступні за допомогою ЕОМ і використовуються для довідково-бібліографічного обслуговування користувачів.

Багато дискусій виникає під час розгляду співвідношення понять «електронний ДБА» і «віртуальний ДБА». Правомірність використання терміноелемента «віртуальний» розглядали: В. К. Степанов [4, 5], Ю. М. Столяров [6, 7], Е. Р. Сукіасян [8], К. О. Диковська [1], Л. Г. Тараненко [9] та ін.

В. К. Степанов переконаний, що весь Інтернет можна розглядати, як віртуальний ДБА [5]. Ще в 1996 р. В. К. Степанов описав віртуальний ДБА в бібліотеках Росії, проблеми його впровадження та застосування. Він так визначив поняття віртуального ДБА: «Сукупність довідкових і бібліографічних джерел, які перебувають за межами бібліотеки і використовуються в режимі віддаленого доступу» [4, 5]. Під цю дефініцію підпадають усі бібліографічні ресурси, доступні в онлайн-овому режимі, а також усі джерела глобальних мереж, які містять довідкові відомості будь-якого типу і виду. Використання ресурсів глобальних комп'ютерних мереж дає змогу значно розширити інформаційний потенціал бібліотеки й компенсувати відсутність цінних вітчизняних і зарубіжних довідкових і бібліографічних видань у фонді конкретної бібліотеки. На думку В. К. Степанова, до віртуальних матеріалів не належать електронні бази даних та енциклопедії на CD-ROM і електронні каталоги та картотеки тієї бібліотеки, про яку йдеться, оскільки вони фізично перебувають в її межах. Ми згодні з думкою автора про те, що термін «віртуальний» можна вживати лише стосовно електронних каталогів, баз даних, енциклопедій, словників і довідників, які доступні користувачам через Інтернет за допомогою відповідних апаратних і програмних засобів зв'язку (модему, браузерів тощо).

Проти терміна «віртуальний ДБА» виступив Е. Р. Сукіасян, який вважав, що недоречно називати «бази даних бібліотеки», які доступні користувачам Інтернету, «віртуальним ДБА» [8].

На думку Ю. М. Столярова, термін «віртуальний» недоречний з таких причин: 1) «віртуальний» у перекладі означає «неіснуючий», «нереальний», але ДБА, доступний користувачам через Інтернет, не може бути нереальним, тому що він подає реальну бібліографічну інформацію, тільки отриману з віддаленої бази даних; 2) якщо прийняти термін «віртуальний», то в такому випадку необхідно вважати «віртуальним» і міжбібліотечний абонемент, і заочного абонента (як «віртуального» читача). Ю. М. Столяров пропонував використовувати термін «віддалені електронні бази даних» [7]. На ці аргументи можна відповісти, що терміноелемент «віртуальний» стосується тільки понять, пов'язаних з комп'ютерною технологією, а термін «віддалені електронні бази даних», хоча й позначає сутність віртуального ДБА, усе ж таки не підкреслює їх зв'язку з ДБА бібліотеки загалом, їх місце в цьому ДБА.

Л. Я. Нагорна в 1997 р. писала: «Володіючи комп'ютерними та телекомунікаційними засобами, бібліотеки звертаються за відсутньою інформацією до інформаційно-пошукових систем Інтернету, інформаційних ресурсів інших комп'ютерних мереж. Знаходячи там необхідні їм бібліографічні та довідкові джерела,

вони їх накопичують і таким чином формують у додаток до свого реального ДБА його віртуальну частину, яка, поза сумнівом, як кінцевий інформаційний продукт надасть реальну інформацію: бібліографічну, повнотекстову, фактографічну та іншу» [3]. Отже, Л. Я. Нагорна вважала за необхідне для будь-якої бібліотеки, що прагне задовольнити інформаційні потреби користувачів, створення та використання віртуальної частини ДБА, не переймаючись термінологічними питаннями.

К. О. Диковська не погоджується з тим, що до віртуального ДБА належать тільки зовнішні для певної бібліотеки ресурси. Вона вказує, що багато бібліотек свої електронні каталоги і бази даних представляють у мережі Інтернет; вони не тільки існують і використовуються в межах певної бібліотеки, але й доступні іншим бібліотекам і користувачам у режимі віддаленого доступу, отже, вони є віртуальними [1]. На цей аргумент можна відповісти, що не всі бібліотеки виставляють свій електронний ДБА в Інтернеті або виставляють його не повністю, отже, не можна отожднювати електронний ДБА певної бібліотеки і ту його частину, яка є віртуальним ДБА для інших бібліотек чи користувачів. На нашу думку, та частина електронного ДБА, яка виставляється бібліотеками в Інтернеті, буде віртуальною лише для віддалених користувачів, а загалом електронний ДБА конкретної бібліотеки охоплює як її локальні (фізично присутні в бібліотеці, хоча б у вигляді записів у пам'яті комп'ютера), так і використовувані бібліотекою віддалені (віртуальні) джерела інформації, які фізично закріплені на носіях, розташованих поза межами певної бібліотеки.

У 2008 р. В. О. Фокеев у термінологічному словнику «Библиографическая наука и практика» зазначив, що віртуальний ДБА – це «скупність довідкових та електронно-бібліографічних джерел, які перебувають за межами бібліотеки і використовуються в режимі віддаленого доступу. Усі бібліографічні ресурси онлайн (у прямому інтерактивному доступі), глобальні мережі, які містять необхідні довідкові відомості» [10, с. 62]. Якщо взяти це трактування на озброєння, то виходить, що віртуальний ДБА складається з традиційних довідкових та електронних бібліографічних джерел, бо перші не названі електронними. Але загальновідомо, що весь віртуальний ДБА складається тільки з електронних джерел інформації, причому не тільки довідкових та бібліографічних, а й повнотекстових (наприклад, публікацій державних документів, які повинні бути в складі ДБА). Далі у визначенні В. А. Фокеев зазначає, що до віртуального ДБА входять усі бібліографічні ресурси, доступні онлайн; але в Інтернеті можуть бути виставлені і власні електронні ресурси бібліотеки, які будуть, згідно з першою частиною визначення, віртуальними лише для

віддалених користувачів. Виходить, що друга частина визначення суперечить першій.

Не можна не погодитися з Т. Добко, що «у зв'язку з тим, що віртуальний ДБА за умов його використання є реальним каналом інформаційного забезпечення користувачів, фахівці довідкових служб повинні скерувати свої зусилля на розвиток навігаторських функцій, орієнтацію споживачів у доступних електронних інформаційних ресурсах» [2, с. 4]. Під розвитком навігаторських функцій автор розуміє «об'єктивні умови інформаційного забезпечення користувачів в умовах інформатизації, що ґрунтується на визначенні оптимальних шляхів пошуку та організації доступу до інформації» [2, с. 3]. Т. Добко доводить, що віртуальний ДБА відіграє важливу роль у довідково-бібліографічному обслуговуванні відвідувачів бібліотеки.

Л. Г. Тараненко вважає, що немає необхідності виокремлювати поняття «електронний» і «віртуальний» ДБА, що доцільно об'єднати їх під загальним поняттям «електронний ДБА». Вона має такі аргументи: 1) термін «віртуальний ДБА» недоречний у бібліотечній практиці; 2) довідкові і бібліографічні джерела, які входять до складу «електронного ДБА» і «віртуального ДБА», є однаково електронними; 3) окремі джерела, які використовуються під час довідково-бібліографічного обслуговування (електронні каталоги та бази даних, доступні на вебсторінці бібліотеки; путівники по ресурсах Інтернету), одночасно є компонентами електронного ДБА певної бібліотеки і віртуального ДБА для віддалених користувачів; 4) функції «електронного» і «віртуального» ДБА – ідентичні [9, с. 25]. Далі у статті автор пропонує модель електронного ДБА бібліотеки, який вона поділяє на дві частини: електронні ресурси в локальній мережі і на компактних оптичних дисках та електронні ресурси віддаленого доступу. На наш погляд, такий поділ аж ніяк не суперечить термінологічному позначенню електронних ресурсів, що для певної бібліотеки доступні у віддаленому режимі, терміном «віртуальний ДБА». Загалом ДБА бібліотеки, що складається з електронних інформаційних ресурсів, може бути названий електронним ДБА.

В. Шкаріна підтримує трактування терміноелемента «віртуальний» у значенні «неіснуючий», «ілюзорний» і зазначає: «Стосовно віртуального ДБА йдеться лише про ресурси віддаленого доступу (онлайнів), тобто такі, що існують, але в іншому місці. Тому недоречним є вкладання в нього такого ж змісту, як у поняття “віртуальна реальність”» [11, с. 209]. На думку В. Шкаріної, не менш важливим аргументом проти доречності терміна «віртуальний ДБА» є «факт відсутності у глобальній мережі тієї системи ресурсів, яку вза-

галі можна було б назвати ДБА, тому що відображення навіть значного обсягу електронних ресурсів в Інтернеті ще не будує такої системи. Цілком достатнім є поділ електронних ресурсів на офлайнові та онлайнкові (внутрішні та зовнішні)» [11, с. 209].

На нашу думку, термін «віртуальний ДБА» має право на існування. Віртуальний ДБА бібліотеки формується її працівниками і не охоплює всіх онлайнкових електронних ресурсів. Пропонується таке визначення віртуального ДБА: це сукупність електронних каталогів, баз даних, довідкових, бібліографічних та повнотекстових електронних видань, пошукових систем, які доступні віддаленим користувачам через мережу Інтернет і використовуються бібліографами певної бібліотеки як частина її ДБА.

Отже, навколо понять «електронний ДБА» та «віртуальний ДБА» виникла полеміка, яка ще не отримала завершення. На нашу думку, поділ ДБА на окремі частини чи на види цілком можливий, це не заважатиме його цілісності, а сприятиме більш глибокому дослідженню особливостей як ДБА загалом, так і електронного та віртуального ДБА.

Список використаних джерел

1. Диковская Е. А. Персонаграфические аспекты современного СПА библиотеки / Е. А. Диковская // Мир библиогр. – 2004. – № 1. – С. 2–6.
2. Добко Т. Довідково-бібліографічне обслуговування в електронну еру: розвиток навігаторських функцій / Т. Добко // Бібл. вісн. – 2003. – № 1. – С. 2–7.
3. Нагорная Л. Я. К проблеме виртуальности справочно-библиографического аппарата библиотеки / Л. Я. Нагорная // Науч. и техн. б-ки. – 1997. – № 8. – С. 23–29; Тоже самое [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gpntb.ru/win/ntb/ntb97/8/f8_05.html. – Загл. с экрана.
4. Степанов В. К. Виртуальный справочно-библиографический аппарат в библиотеках России / В. К. Степанов // Науч. и техн. б-ки. – 1996. – № 11. – С. 15–20.
5. Степанов В. К. Виртуальный СБА: проблемы внедрения и использования в библиотеках / В. К. Степанов // Библиография. – 1996. – № 4. – С. 5–8.
6. Столяров Ю. Н. Библиотека: структурно-функциональный подход / Ю. Н. Столяров. – М. : Книга, 1981. – 225 с.
7. Столяров Ю. Н. Справочно-библиографический аппарат в структуре библиотеки как системы / Ю. Н. Столяров // Науч. и техн. б-ки. – 2007. – № 3. – С. 21–28.
8. Сукиасян Э. Р. Об уместности понятия «виртуальный СБА» / Э. Р. Сукиасян // Науч. и техн. б-ки. – 1996. – № 11. – С. 14–15; Тоже самое [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.gpntb.ru/win/ntb/ntb96/11/f02.html. – Загл. с экрана.

9. *Тараненко Л. Г.* Моделирование справочно-библиографического аппарата универсальных научных библиотек / Л. Г. Тараненко // Библиосфера. – 2006. – № 1. – С. 25–28.

10. *Фокеев В. А.* Библиографическая наука и практика : термиол. слов. / В. А. Фокеев ; науч. ред. Г. В. Михеева. – СПб. : Профессия, 2008. – 272 с.

11. *Шкаріна В.* Концепція ДБА бібліотеки / В. Шкаріна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка. України ім. В. І. Вернадського. – К., 2007. – Вип. 18. – С. 198–209.

12. *Шкаріна В. А.* Теоретичні аспекти дослідження довідково-бібліографічного апарату бібліотеки / В. А. Шкаріна // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2007. – № 2. – С. 34–43.